Eddy Stols, *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld (1598-1648)* (Verhandelingen Kon. VI. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, LXX, 2 dln; Brussel, 1971, 421 + 265 blz.).

Deze lijvige studie, gebaseerd op een rijk gevarieerd archief- en bronnenmateriaal en geschraagd door een indrukwekkende literatuur, vormt een kapitale bijdrage tot de aftakeling der taaie historische legende over de 'Ongelukseeuw', waarin de Zuidelijke Nederlanden na de 'Gouden Eeuw' van Antwerpen zouden verzonken zijn. De grote verdienste van dit werk ligt ons inziens in's schrijvers fraaie betoog over de wijze waarop onze zeventiende-eeuwse kooplui de ongunstig gewijzigde economische constellatie binnen de Spaanse monarchie handig hebben benut om de commerciële belemmeringen in eigen land te ondervangen door handelsactiviteiten verspreid over gans de Iberische wereld, een extra-territoriale vitaliteit die echter onevenredig bleef met hun sociale en politieke invloeden.

Een weldoordacht plan laat de lezer toe met evenveel voordeel het logisch samenhangende geheel door te nemen als een afzonderlijk onderdeel te bestuderen. De auteur situeert eerst zijn onderwerp in een tijdskader door de handelspolitiek van Madrid, aartshertogen en kooplui te ontleden tegen de achtergrond van de internationale conjunctuur tijdens de tachtig-jarige oorlog. Vervolgens onderzoekt hij de Nederlandse aanwezigheid op het Iberisch schiereiland en in de koloniale imperia, alsmede de levens- en handelsvoorwaarden der emigranten. De studie van de warentrafiek in de heen- en terugrichting bezit een algemene draagwijdte. Op de levendige diachroniek van een zestal markante koopliedenfamilies volgt de analyse van de firmastructuur en van de handelstechniek (transport en geldwezen). Een sociologische schets van de Spanjehandelaar met zijn alledaagse levenswijze, mentaliteit en aspiraties vormt het boeiende sluitstuk.

Niettegenstaande tekortkomingen, te wijten aan een te ambitieus buitenlands optreden, bleek de Habsburgse economische politiek de Zuidelijke Nederlanden in de Europese mercantilistische context aanvankelijk beter beschermd te hebben dan men tot nog toe meende. De verschillende fases in de handelsoorlog tegen de rebellen - overigens een wapen met dubbele snede, vermits de Verenigde Provinciën aldus naar nieuwe expansiegebieden gedreven werden - dienden telkens in één of andere zin onze Iberiëhandel: het indult van 1601 trof weliswaar de Vlaamse tussenhandel (Sevilla) voor vijandelijke rekening, maar dwong onze zuiderhandel tot meer authenticiteit; het vrijhandelsregime (1609-21) bevorderde de concurrentie vanwege kleinere kooplui - waarvan de betekenis ten andere in de latere zeventiende eeuw nog zou groeien -; de discriminatoire middelen stimuleerden hetzij de eigen nijverheid en handel door het invoeren van een centraal register, herkomstcertificaten en een preferentieel douanetarief, hetzij de gelegaliseerde smokkel (zout, graan, scheepsmaterialen) door het verlenen van licenten en paspoorten.

Tekenend echter voor de negatieve ontwikkeling tijdens de tweede helft der eeuw is dat laatstgenoemde en andere faciliteiten door de Vlaamse firma's in Andalusië in toenemende mate misbruikt werden voor vreemde sluikhandel, wat de Zuid-Nederlanders dikwijls tot gelijkstelling met de commerciële belagers der Spaanse monarchie verlaagde, zodat vroegere voordelen verloren gingen (annulatie van naturalisaties) of herwonnen (fiscale gelijkberechtiging) moesten worden.

Waren de Nederlandse koopliedennaties in Iberië aanvankelijk numeriek in de minderheid zowel tegenover de overige vreemdelingenkolonies als tegenover de andere heterogene beroepen, de emigratiegolf van 1570-85 bracht hierin verandering. De uitwijking

naar Iberië bleef een constante gans de zeventiende eeuw door en betrok in de tweede helft, buiten Antwerpen, ook meer en meer tweederangs-handelscentra als Rijsel, Gent en ook Brugge van waar men 'fortuin gaat maken in Spanje' (A. Viaene, *Biekorf,* 1969). Uit de recente studie van W. von den Driesch blijkt de levenskracht der Vlaamse kolonies nog tijdens de achttiende eeuw, vooral dan in Laag-Andalusië. Georganiseerd in broederschappen en consulaten boden ze er het hoofd aan niet altijd comfortabele handels- en levensvoorwaarden: een drukkende fiscaliteit, contrabande, muntmanipulaties, xenofobie, enz.

Ondanks restrictiebepalingen was de penetratie in de overzeese wingewesten tijdens de zestiende eeuw aanzienlijk, minder nochtans in Spaans-Amerika dan in de Portugese koloniën, vooral dan Goa en Brazilië waar suikermolens en scheepstrafiek een aantal Nederlanders aanlokten. Na de eeuwwisseling verstrakte de koloniale politiek van Lissabon (uitwijzingsmaatregelen), terwijl ook Madrid een reeks Zuidnederlandse compagnievoorstellen voor koloniale handel verwierp. Niettemin wist de Nederlandse aanwezigheid zich verder te handhaven: in de koloniën zelf dank zij verblijfsfaciliteiten als composities (minnelijke schikkingen) en licenten (visa); in de parasitaire koloniale handel door gelegaliseerde infiltratie (naturalisaties) en smokkelpraktijken (onwettige cargadores, consignatie aan peruleros); in de directe contrabande door de smokkelschepen der West-Indische compagnie met Antwerpse kapitaalaanbreng. Waar na de restauratie in Portugal een strenge douanecontrole en slappe zaken de Vlaamse belangstelling deden verminderen, lokte Laag-Andalusië daarentegen aan wegens zijn geraffineerde fraude-mogelijkheden op Spaans-Amerika (premieverkoop aan cargadores en consignatie aan supercargo's).

In het koopwarenverkeer tussen de Spaanse Nederlanden en Iberië waren in de heenrichting weefsels toonaangevend, terwijl boeken en kunstartikelen vooruitgang boekten; in de terugrichting ontmoeten we huiden, kleurstoffen, suiker, enz. Tegenover de geringe verscheidenheid - textiel tegen wol en olie - der zestiende eeuw was onze Spanjehandel er stabieler op geworden, dank zij een bredere basis (meer diversificatie), een positieve handelsbalans (fabrikaten primeren op grondstoffen) en een zekere specialisatie in producten en markten. Tijdens de tweede helft der zeventiende eeuw voltrokken zich evenwel enkele markante verschuivingen: de kunstuitvoer ging sterk achteruit, althans in de richting Spanje; de grondstoffen voor de textielindustrie (tropische verfstoffen, Spaanse wol) boekten vooruitgang; huiden en olijfolie kwamen voortaan langs een omweg (Amsterdam, Zeeland) het land binnen. Ook de zilverstroom - steeds toonaangevend voor Antwerpen zelf - verlegde zich naderhand naar het Noorden, zodat de wisselfinanciering met betrekking tot onze warenhandel aan betekenis won.

Structureel gezien domineerden nog altijd de eenmansfirma of de vrij slecht georganiseerde compagnie op familiale grondslag, beide van geringe omvang en met een bescheiden personeelsbezetting, stagiairs soms daargelaten. Handelsorganisatorisch echter waren de moderne technieken van commissiehandel - met stijgende provisietarieven -, internationale participatie en wisselkrediet volledig ingeburgerd. Juist dank zij deze vorderingen zou de commerciële democratisering - zich dan reeds uitend in een stijgend aantal firma's - in de tweede helft der zeventiende eeuw in de diaspora leiden naar het overwicht der kleine en middelgrote handels- en commissiehuizen, overwegend geboren uit niet-familiale kapitaal- en vennotenassociaties.

In het maritieme transport speelde de Duinkerker koopvaardij - naast de zeer winstgevende kaperij - een eersterangsrol, hetzij door rechtstreekse vaart op Iberië, hetzij door doorvoer naar de Zuid-Engelse rede. Na het definitief verlies van Duinkerken (1658) zou

Oostende als enige overblijvende Vlaamse kusthaven bestendig aan betekenis winnen, vooral sinds er vanaf 1668 geregelde zuiderkonvooien ingelegd werden.
De traditionele gevaren - Moorse piraterie en zeeschuimerij - bleven gans de zeventiende eeuw door de zuiderroutes bedreigen; naast politiële acties, kruisende eskaders en konvooivaart kwam de zeeverzekering - ofschoon met fractionnaire dekking - als garantie meer en meer in zwang.

Uit de ontleding van het geldwezen menen we te mogen vermoeden dat het monetaire volume geen gelijke tred heeft gehouden met het toegenomen handelsvolume. De betalingsfaciliteiten (kredietverkoop) en het drukke wisselverkeer (kredietinstrument) samen met een voor de Zuid-Nederlanders ontoereikende zilversmokkel, wijzen ons inziens zo niet op een chronische geldschaarste, dan toch op een onevenredige spreiding van handelskapitaal. Occasionele financiële operaties als weddenschappen, leger-asientos en in zekere mate geldleningen in deposito zouden achteraf ver of volledig in onbruik geraken. Gans de zeventiende eeuw door bleef het rudimentaire faillietenrecht beperkt tot twee alternatieven: een concordaat aangaan of een voortvluchtige insolvent laten vervolgen.

Uit het sociologische portret van de Spanjehandelaar treedt de koopliedenstand naar voor als een overgangsgroep uit de Ancien-Régime-maatschappij. Materieel was de gearriveerde koopman volledig ontvoogd: een aanzienlijk budget spijsde de allerminst schraperige levensstandaard; het fortuin werd gewaarborgd door beleggingen in onroerende goederen - minder onderhevig aan ontwaarding in Spanje dan hier te lande -, door erfenisregelingen (majoraat) en door een huwelijkspolitiek. Moreel gezien echter ontbreken veelal zelfdiscipline en zeker een kaste-code: een weinig stichtelijke levenswandel, een zelden intact huwelijksleven en een groot aantal gemengde huwelijken manifesteren dit. In het politieke en openbare leven had de koopman weinig inspraak: een defensieve (volledige bewegingsvrijheid) of een eerder negatieve houding tegenover de stadsmagistraten vertolkten zijn marginale sociale positie. Zijn pessimistische levensvisie zocht hij te compenseren door morele steun in de geloofsvernieuwing (Jezuieten) of beter nog door te ontsnappen mits sociale promotie, hetzij in de reguliere clerus, hetzij in de adelstand met zijn renderende staatsposten.

Een studie van dergelijke omvang en diepgang vertoont onvermijdelijk enkele tekortkomingen, overigens eerder onduidelijkheden dan onjuistheden die zeker geen fundamentele afbreuk doen aan de uiteenzetting. Betekenis en getalsterkte van de Vlaamse kolonie te Lissabon tijdens de zestiende eeuw (blz. 54) blijven bij gebrek aan commerciële archieven onvoldoende gekend; toch vonden we recente aanduidingen hoe ca. 1525 Vlaamse factors, voor rekening van Antwerpse en Brugse firma's, ter plaatse en op Madeira opereerden. Dat met de opheffing van de personele unie Spanje-Portugal (1640) de Antwerpse suikermarkt in Amsterdams zog terechtkwam (blz. 194), valt moeilijk overeen te brengen met het aanzienlijke contingent suiker (ca. 360 kassen van 25 à 30 arobas) op twee jaar tijds door de firma J. Boussemart alleen al vanuit Lissabon via Oostende en Middelburg naar de Scheldestad gezonden.

De argumenten, aangehaald tot staving van de bewering als zou klinkende munt niet zo schaars zijn geweest (blz. 321-23), zijn juist een bewijs voor de tegengestelde situatie: geldgebrek ligt namelijk telkens aan de basis én van de zeldzame contante verkopen, én van de geregeld voorkomende troc, én van de lange kredietermijnen in de koloniale handel. Een aanwijzing temeer daarvoor is dat het inflatoire kopergeld, aanvankelijk nog aanvaard als betaalmiddel (blz. 72), naderhand zulke hoge disagio's bereikte - juist bij

gebrek aan voldoende zilvermunt! - dat de Vlaamse kooplui ca. 1670 alleen nog zilver- en goudstukken wilden incasseren.

De auteur beklemtoont terecht de betekenis van de wissel als subtiel kredietinstrument (blz. 270-74), doch veronachtzaamt enigszins de klassieke rol als transfermedium (financieringsmiddel) van fondsen ter investering of afrekening van internationale warentransacties. Overigens wordt de wisseltechniek in de tweede helft der zeventiende eeuw verder geperfectioneerd in de zin dat een tweederangscentrum als Rijsel, voor Iberië vroeger op Antwerpen aangewezen (blz. 325), voortaan zelf met Laag-Andalusië wisselde, hetzij rechtstreeks, hetzij via andere wisselmarkten dank zij de techniek van het zgn. 'intrekken', die hieropneerkomt dat de beneficiant de elders gedomicilieerde wisselbrief in zijn woonplaats verhandelt door endossement.

Een gunstnaturalisatie ('de gracia') vergt al evenzeer een vooronderzoek (blz. 118) als de naturalisatie die aan alle wettelijke voorwaarden voldoet. De 'genizaros' - pieds-noirs of kinderen van geïmmigreerde vreemdelingen - (blz. 120-21) zouden pas in 1743 definitief gelijkberechtigd worden wat betreft koloniale handel.

Of de Zuidnederlandse 'privéhandel' op de kolonies de eigen koloniale compagnieën weinig stimuleerde (blz. 418) kan in het midden gelaten worden. Nochtans doken vanaf 1670 vruchteloze compagnie- en kolonisatieprojecten op West-Indië (Santo-Domingo, Puerto Rico, Bonaire, Orinoco, enz.) regelmatig op.

Tenslotte schijnt de warenterminologie enige betekeniswijzigingen te hebben ondergaan in de loop der zeventiende eeuw. De term 'olanda' voor Hollands-Vlaams kwaliteitslinnen (blz. 148) valt naderhand alleen nog te herkennen in 'olanes' als synoniem voor Kamerijks batist (gebleekt te Haarlem) en is voor het overige vervangen door de reeds vroeger gebruikelijke herkomstbenamingen (brabantes, gantes). Het voeringlinnen 'olandilla' (blz. 149) wordt later geverfde of bedrukte katoentjes. De ietwat eigenaardige Rijselse 'pizotes' (blz. 153) zijn hoogstwaarschijnlijk halfzijden picotten.

De uitstekende bijdrage van dr. E. Stols zal ongetwijfeld een kostbaar referentiewerk blijven bij verder onderzoek naar de onvermoede activiteit van Zuid-Nederlanders in Spanje-Portugal en hun koloniale imperia. In dit recent ontgonnen domein mag het aldus gerust als waardevolle tegenhanger worden beschouwd van wat J. A. Goris, *Colonies marchandes méridionales* voor het Antwerpen der zestiende eeuw betekent. De auteur heeft zich niet laten verleiden tot een reeks losstaande firmamonografieën, maar uit het internationaal verspreide materiaal een totaalbeeld gereconstrueerd, representatief voor onze handel met en in de Iberische wereld. Centraal in zijn onderzoek staat bovendien de levende koopman, al te vaak verwaarloosd in de huidige geschiedschrijving; getuige hiervoor zijn de bijna 600 biografische schetsen in aanhangsel, een repertorium op zichzelf en - samen met de uitvoerige stambomen - een onmisbaar werkinstrument voor verdere identificatie.

Ook aan de behoefte naar statistische informatie wordt tegemoet gekomen met een lange reeks bijlagen over scheepstrafieken, assuranties, kaperij, bankroeten, handelsomzet, warenprijzen, agio's, boedelinventarissen, enz., die terzelfdertijd de uiteenzetting illustreren. Een drievoudige index tenslotte verhoogt de hanteerbaarheid van deze echte mijn aan economisch-historische gegevens. Een studie over de Nederlanders vóór de Spaanse en Portugese inquisities, momenteel in voorbereiding, zal onze kennis op dit terrein nog verrijken; we zien er derhalve met gewettigde belangstelling naar uit.

J. Everaert

J. K. Oudendijk, *Status and Extent of Adjacent Waters. A Historical Orientation* (Nova et vetera iuris gentium. Publicaties van het volkenrechtelijk instituut der Rijksuniversiteit te Utrecht, Serie B. Volkenrechtsgeschiedenis, II; Leiden: A. W. Sijthoff, 1970, 160 blz., *f* 24. —, met los erratum).

In 1961 verscheen als eerste publicatie van het in 1955 gestichte volkenrechtelijk instituut der Utrechtse universiteit mej. Oudendijks studie *Het 'contract' in de wordingsgeschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden.* Het was toen de bedoeling, dat dit boekje zou worden gevolgd door met een zekere regelmaat te verschijnen 'studies over kwesties van internationaalrechtelijke aard, waarbij de Nederlanden destijds [nl. in de periode 1579-1648] extern, als mogendheid onder de mogendheden, en intern, als bond van zelfstandige gewesten, betrokken zijn geweest'[1]. Een bijdrage van mevrouw N. Spruyt-Dolk werd in het vooruitzicht gesteld[2], maar de schrijfster van de eerste publicatie, ondertussen lector in de volkenrechtsgeschiedenis geworden, zou ook het tweede deel voor haar rekening nemen. Het onderzoek, zegt mej. O., heeft sedert 1960 niet stil gestaan: 'the results for the greatest part have been laid down in texts for University lectures' (preface). Eén daarvan werd bewerkt tot het onderhavige boek, 'over verdere voortzetting van de reeks, 'the planning of which meanwhile has been altered' (preface) worden geen nadere mededelingen gedaan. Hopelijk zal de Utrechtse lector tijd vinden om nóg eens een collegedictaat in een boek om te zetten en een ruimer publiek van haar wetenschappelijke acribie te laten profiteren.

In een korte 'Introduction' (9-11) rechtvaardigt de schrijfster de keuze van haar onderwerp, de juridische status van de kustzee - de term territoriale zee is volgens schrijfster 'definitely coined' (145, vgl. 9) door Domenico Azuni (1749-1827). Zij wijst er op, dat over deze problematiek weliswaar heel wat geschriften verschenen zijn, maar dat deze 'in general and taken together display a rather disconcerting haphazardness' (9). Feiten en leerstellingen zijn uit hun historische context gerukt, juridische begrippen dikwijls zonder de nodige precisie gebruikt. 'In short, much sailing has been done without proper orientation, and this notwithstanding the fact that a bright polar star was shining in the works of the most famous thinker on the law of the sea, Hugo Grotius' (9). Grotius' geschriften worden daarom als uitgangspunt voor verdere onderzoekingen genomen. Ofschoon uit schrijfsters betoog duidelijk wordt, dat De Groot ook inzake de problematiek die haar belangstelling had verdienstelijk werk heeft verricht, lijkt het mij overdreven hem op grond daarvan 'a bright polar star' te noemen. Haar verhaal kan die uitspraak mijns inziens niet waar maken.

De Groots werk wordt uiteraard geplaatst in het kader van de theoretische en praktische politieke discussies van zijn tijd. Met de opvattingen van eerdere auteurs wordt het niet geconfronteerd (vgl. 13), terwijl bovendien wordt gezwegen over de 'state practice' in voorafgaande tijden: de hele problematiek komt min of meer uit de lucht vallen. Bovendien heeft schrijfster de Romeins-rechtelijke en de natuurrechtelijke achtergronden van Grotius' opvattingen buiten beschouwing gelaten. Door dit alles lijkt haar held oorspronkelijker en zelfstandiger dan hij in werkelijkheid is. Voor de insider zullen deze bezwaren misschien niet zo zwaar wegen, maar de common reader zou bij een korte in-

1. J. K. Oudendijk, *Het 'contract' in de wordingsgeschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Leiden, 1961) 7, vgl. de préface van M. Bos.
2. *Ibidem,* 72, noot 3.